

Catehisme luterane.

În *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 44. Jahrgang (1921), pp. 57-61, sub titlul „*Luthers Katechismus und Agende in romanischer Sprache*“, D-l Adolf Schullerus se ocupă amănunțit de *Catehismul luteran* de la 1544.

Arată că Cipariu a atras mai întâiu atenția asupra acestei cărți în *Analecte literare*, Blaj, 1855, p. XIX, unde o înșiră astfel: „Învățătură creștinească, Sibiiu (1546)“, iar în notă trimite la un articol din *Organul luminării* 1847/48, p. 308¹, în care se face amintire de o comunicare în limba germană a lui Emeric Jancsó din *Foaia pentru minte, inimă și literatură* No. 52 din 29 Decembrie 1847, p. 417² luată din „o carte sau mai bine un fel de jurnal“: „*Warhaftige Neue Zeitung | aus dem Ungerlandt und Türckei | ins deutschlandt geschrieben | aus dem latein in deutsche Sprach verdolmescht MCXCVI (!)*“. Cipariu adaugă că a avut prilejul să vadă însuși cartea o singură dată și-și aduce aminte că ea e mai veche cu vreo 50 de ani decât cum o datează Jancsó. După moartea acestuia ea a ajuns în biblioteca Academiei ungherești din Budapesta și orice încercare a lui Cipariu de-a o mai vedea a fost zadarnică³.

Cartea există în adevăr în această bibliotecă și e descrisă de K. M. Kertbeny în *Ungarn betreffende deutsche Erstlingsdrucke*, Budapesta, 1880, p. 150. Ea datează din anul 1546, iar anul 1596 din *Foaia pentru minte, inimă și literatură* este o simplă greșală de tipar.

Instă de apoi asupra cunoscutei scrisori a parohului din

¹ E vorba de articolul lui Cipariu: *Care e cartea cea mai veche românească?* publicat în *Organul luminării*, No. 54 și 55 din 7 și 14 Ianuarie 1848. — N. D.

² Comunicarea are titlul: *Daturi curioase despre Români de la 1596*. — N. D.

³ Cf. Hasdeu, *Cuv. den bătrâni*, vol. II, p. 91.

Bistrița¹ Ardealului, Adalbert Wurmloch, de la 1546 care, ca și cea de mai nainte, pomenește de Catehismul tipărit românește și cu caractere chirilice în Sibiiu², precum și asupra notei din Arhiva națională din Sibiiu din 16 Iulie 1544, după care „ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro impressione catechismi valachici bibale fl. 2^a 3.

Catehismul de la 1544 nu ni s'a păstrat. Cipariu a mai văzut un exemplar defectuos în biblioteca mănăstirii din Blaj.

D-l Schullerus respinge apoi parerea D-lui Al. Philippide, *Introducere în ist. limbii și lit. române*, Iași 1888, p. 58, după care fragmentul de predică din *Codicele Sturdzan* (Hasdeu, *l. c.*, p. 120) ar fi un fragment din Catehismul de la 1544, deoarece câlcuirea *Tatălui nostru* din acesta se deosebește cu totul de cea a Catehismelor în chestiune.

Respinge și pe cea a D-lui N. Iorga, *Ist. lit. rel. a Rom. până la 1688*, București, 1904, p. 64, care găsește textul cărții celei despre care e vorba în copia catehismului lui Grigore din Măhaciu de la începutul sec. XVIII (*Cod. sturdz.*, Hasdeu, *l. c.*, p. 99 ș. u.), deoarece părțile din Evanghelie ale acestui text au multă asemănare cu Evangheliarul lui Coresi de la 1561, ceea ce a observat și D-l Iorga (*o. c.*, p. 66), fără însă a și utiliza această observare. Dacă „Întrebarea creștinească“ nu e copie de pe Catehismul de la 1544, cade și cealaltă observare a D-lui Iorga, anume că traducătorul Catehismului de la 1544 nu putea fi Philippus Pictor, fiindcă traducerea copiată de Grigore din Măhaciu e făcută în o limbă și ortografie foarte bună, ceea ce nu i s'ar putea atribui unui strein⁴. În sfârșit nici bacșișul primit de Pictor nu e prea

¹ Nu „din Bist'ra“, cum scrie D-l Dr. G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București, 1921, p. 115, copiind o greșală de tipar din Dr. I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la Români din stânga Dunării în răstâmpul de la 1504 - 1714*, Cernăuț, 1897, p. 99, deși avea puțină să găsească numele corect al acestui oraș răsfoind cel puțin pe I. Bianu, *Bibliografia românească veche*, vol. I, 22. — N. D.

² Vezi Heinrich Wittstock, *Beiträge zur Reformations-Geschichte des Nösnergaues*, Wien 1858, p. 60, reprodus în *Telegraful român*, Sibiiu, 1880, No. 23.

³ Vezi Dr. Fr. Teutsch, *Der älteste Hermannstädter Druck*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, III, No. 2 din 15 Februarie 1880, p. 15. — *Telegraful român*, Sibiiu, 1880, No. 21.

Philippus Pictor — pe adevăratul său nume Mahler — apare în socotelile de pe-atunci ca traducător și scriitor de scrisori românești pe lângă sfatul orașenesc din Sibiiu, v. *Korrespondenzblatt*, IV, No. 1 din 15 Ianuarie 1881, p. 1. — N. D.

⁴ Și D-l Iorga credea mai nainte (*Sate și preoți din Ardeal*, București 1902, p. 20) despre Catehismul de la 1544 că a fost tradus „doare de Filip Maler, interpret, spion și ambasador adeseori în Țara-Românească“ (Hurmuzachi. XI. nn. 855—61. 864). — N. D.

mic pentru traducerea și tipărirea acestei cărți. Pentru a învedere cât de mici erau onorariile în acest timp, citează ca exemplu: „Eodem die popae de Stederdorff, qui quasdam literas domini vaivodae Transalpinensis nobis interpretatus est, bibales flor. 0 den. 4“¹.

A. Wurmloch numește ca loc al tipării Sibiiul. Nu e probabil însă să se fi adus slove în tipografia din Sibiiu, care funcționează încă de la 1530², numai pentru 1—1½ coală de tipar, căci din ea n'au mai ieșit alte tipăriri cu chiriliță. Mai probabil e că Philippus Pictor s'a îngrijit de tipărirea Catehismului chiar în Târgoviște, cu ocazia vreunei misiuni împlinite pe lângă Radu-Vodă³ și numai după tipărire Catehismul a fost răspândit din Sibiiu, împrejurare care a putut să-l inducă în eroare pe Wurmloch.

Anul tipării e cel dat de socotelile orașului Sibiiu, deci 1544, datare mai precisă și mai sigură decât cea a lui Wurmloch.

Traducerea s'a făcut probabil după ediția cea mică a Catehismului lui Luther, retipărit în Transilvania de Honterus la 1548.⁴

Până aici expunerea D-lui Schullerus. Ea nu aduce decât o singură contribuție nouă: dovada că Pictor a primit un bacșiș destul de mare ca să poată fi considerat de traducătorul Catehismului. Celelalte sânt lucruri cunoscute.

Dar de la apariția articolului D-lui Schullerus s'au făcut descoperiri importante, menite să întregescă cele știute relativ la publicarea în românește a Catehismului lui Luther.

Se știe că pastorul săsesc Simon Massa, născut în întâia jumătate a secolului XVI și mort la 1605, afirmă în cronica sa la anul 1559: „Eodem anno die 12 Martii Johannes Benknerus, Judex

¹ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt (Quellen zur Gesch. Siebenbürgens*, 1, 414), 5 Iunie 15 4.

² Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár v. II*, p. 2 în baza afirmațiilor lui Soterius dă anul 1529 (*Gemmarii Opusculum* ar fi cel dintău produs) — N. D.

³ Cam același lucru îl afirmă și D-l Iorga o. c., p. 66: „Maler va fi cerut la Târgoviște de la Radu-Vodă, pe lângă care a împlinit misiuni, litera ce-i trebuia pentru c le câteva pagini ale Catehismului; deci această literă trebuie să fi fost a lui L'ubavici“. — N. D.

⁴ După Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár v. II*, p. 9 *Der kleine Catechismus. Für die Pfarherr vñ Hausvaeter* de Martin Luther a fost tipărit de Honterus în Brașov și la 1547. Un exemplar din această ediție s'ar fi găsit în biblioteca Muzeului Bruckental din Sibiiu și altul în aceea a liceului evanghelic din Brașov. O adaptare în limba ungurească a acestui Catehism este *Catechismus minor, Azaz, a keresztyeni tudomanac revideden valô Sumaya* tipărit de Heltai Gaspár în Cluj, 1550 și 1553. — N. D.

Coronensis, cum reliquis Senatoribus, reformavit Valachorum Ecclesiam, et praecepta Catecheseos discenda illis proposuit".¹

Pe temeiul acestei mărturii istorice contemporane Hasdeu susține că „este sigur . . . cumcă la 1560 s'a tipărit în Braşov, din inițiativa autorităților săsești de acolo, un catehism în limba română“, iar „Întrebarea creștinească“ a popii Grigore „nu este decât o simplă copie, reproduce anume catehismul românesc cel de la 1560“. Pricina copierii a fost, după Hasdeu, împrejurarea că „la 1607 edițiunea din 1560 cată să fi devenit de o raritate extremă“. ²

Hasdeu însă, cu toate că cuvintele „Zi oce-naşu rumâneşte să înţelégemă“ din „Întrebarea creștinească“ a popii Grigore l-ar fi putut îndemna să caute o legătură mai strânsă între ea și tipăriturile coresiane făcute cu sprijinul luteranilor, în care cuvinte de acest fel revin ca un refren, a făcut greșala să creadă că textul acesteia și, în urmare, Catehismul de la 1560 ar cuprinde întocmai compendiul ortodox al sfinților Ciril din Alexandria și Anastasiu din Antiohia, ἐκθεσις σύντομος τῆς ὑποδδδξου πίστεως, „care nu se deosebește mult de catehismul cel mic a lui Luther“³. Dar Sbiera,⁴ făcând o comparație amănunțită între textul popii Grigore și cel al sfinților Ciril și Anastasiu a găsit între ele «o neasemănare și disparitate deplină“, în schimb între „Întrebarea creștinească“ din Cod. Sturdzan a constatat „o asemănare uimitoare“. Sbiera relevă și o seamă de germanisme, D-l Iorga (*Ist. lit. rel.*, p. 66) mai adaugă la acestea altele. Germanismele s'ar mai putea spori cu: „scula tulu morților“ (= „Auferstehung der Todten“), „au porâncitū și au lăsatū să rugămū“ (= „beten“; noi zicem: „să ne rugăm“); cu schimburi de gen ca: „cum noi păcatele noastre să le putem cunoaște, den ei (= „ele“) pre noi să ne smerimū“, „A treia (= „al treilea“) folosū“; lipsa articolului în: „unulū

¹ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, ed. Trausch, Coronae., 1847, p. 61; ap. Hasdeu, *l. c.*, p. 92.

² Hasdeu *l. c.*, p. 97. — D-l Pascu, admitând (fără însă să indice) părerea D-lui Iorga, aplică aproape fără schimbare aceste cuvinte ale lui Hasdeu la Catehismul luteran din 1544, susținând că „Întrebarea creștinească“ e o copie de pe acesta, fiindcă „încă la 1607 devenise o carte așa de rară, încât popa Grigorie a simțit nevoia să-si facă o copie“.

³ *O. c.* p. 95-6. — Și Gaster *Chrestomatie română*, Leipzig-București 1891, t. I, p. XLIV, N° 5, a și *Gesch. d. r. Lit.*, p. 266 afirmă că „Întrebarea creștinească“ nu poate să reproducă un catehism luteran ori calvin.

⁴ *Mișcări*, pp. 99-103 de unde extragem cele ce urmează.

cu Tată (= „Tatăl“), pren cine făcute săntu“; „Einschachtelung“ - uri sintactice: „să ne pentru iale ispăsimu“, „cum noi păcatele noastre să le putem cunoaște, den ei pre noi să ne smerim, pren cine toate făcute săntu“, „făgăduitu-néu că ne va pre noi ascultă“, „că toate făgăduiturile loi Dumnezeu cu credință numai să le putem cuprinde la noi“ ș. a.*

Uneori întorsăturile de frază sânt proprii limbii ungurești, semn că, probabil, autorul vorbea și această limbă: „De la (=ung. -*töl*, -*től*) cine te chemi creștin“, „ce e dară credința ceia ce noao trebuiaște (= „nekünk kell“) să ne ispăsim?“¹.

Având acum în vedere toate acestea, este evident că între textul „Întrebării creștinești“ și Catehismul lui Luther e o strânsă legătură, acela nefiind decât o traducere a acestuia. Apoi fiindcă limba acestei traduceri, cu tot modernismul ei față de aceea a celor mai vechi texte românești, este departe de a putea fi considerată de bună românească, cum credea Hasdeu (*l. c.*, p. 98) și cum crede D-I Iorga (*Ist. lit. rel.*, p. 66—7) admitând în urmăre că traducătorul a trebuit să fie „un Român care înțelegea bine nemțește“, noi credem mai curând că acesta a fost un Sas care vorbea bine românește în dialectul ardelean de sud (muntean), care e mai puțin conservativ, și probabil și ungurește.

În privința raportului dintre Catehismul luteran și „Evanghelia cu învățătură“ din 1580—81 a lui Coresi, Sbiera observă foarte just că cele zece porunci sânt împrumutate în aceasta din urmă² cuvânt de cuvânt din acela, cu singura înlocuire a lui „asin“ în loc de „cal“, căci acestea „n’au putut fi formulate astfel într’o carte slavonească“. Același lucru se poate constata și pentru „Tatăl nostru“ și „Crez“, dintre care cel dintâiu a fost împrumutat nu numai în „Cazania“ amintită,³ ci și în „Molitvenicul“ lui Coresi⁴ de la 1564 și, ce e mai ales de mirat.

* [Cf. și: Ce e evanghelia? Bunăvestire și veselie de la Tatăl stănc Dumnezeu, *cum* (= «wie» ...) nouă ne va iertă toate păcatele. — Cine va creade... ispăsit va fi; *cine iară* (= „wer aber...“) nu va creade, perit va fi. S. P.]

¹ Elementele lexicale ungurești pe care le întâlnim (*făgădui* și derivatul acestuia *făgăduită* (< »făgăduială«, »făgăduință«) < *fogadni*, *hasnă* < *haszon*, *hitlean* < *hitlen*, *păhar* < *pohár* nu spun nimic în această privință fiind generale în limba poporului român din Ardeal în timpul când s’a făcut traducerea textului »Întrebării creștinești«.

² Vezi S. Pușcariu și Al. Procopovici, *Diaconul Coresi Carte cu învățătură*, București, 1914, p. 563.

³ Vezi S. Pușcariu și Al. Procopovici, *o. c.*, p. 561—2.

⁴ Vezi N. Hodoș, *Molitvenicul diaconului Coresi în Prinos lui D. A.*

chiar și în „Evangheliarul“ de la 1560—61 al lui Coresi și în copia acestuia făcută la 1574 de Radu Gramaticul din Mănăești, dar numai în evanghelia de la Mateiu, zac. 17¹; aici mai curând după ediția I de la 1544 a Catehismului luteran decât după a doua, care putea să fie, cum vom vedea mai încolo, cel mult în curs de tipărire. Aceasta o dovedește și faptul ivirii în toate aceste variante a lui *pre* la acuzativ („și nu ne duce în năpaste, ce ne izbăvește pre noi de hitlénul“), care lipsește în vechiul text al evangheliei, cum dovedește evanghelia de la Luca, zac. 55 a lui Coresi și a copiei acesteia făcute de Radu Gramaticul, unde ni se păstrează vechiul text², precum și tâlcul „Tatălui nostru“ (predica „Frați dragi“) care redă textul rugăciunii Domnului după vechea redacție de la Mateiu³. Traducătorul Catehismului luteran însă cunoștea Evanghelia „intorsurii de demuit“ din care a păstrat și în redacția sa pe *hitleanul*, care astfel e un element comun, o moștenire a tuturor variantelor și nu poate fi o traducere verbală a germanului „uebel“, „böse“.

Pricina că l-a păstrat a fost probabil că n'a știut cum să înlocuiască acest cuvânt care aici are o accepțiune specială și pe care copistul codicelui Todorescu, care nu-l înțelegea, l-a glosat cu „ghevolul“⁴. Ajunși acum în acest loc, fără să vrem, trebuie să ne punem și noi întrebarea pe care și-a pus-o Hunfalvy, *A rumun nyelv*, Budapest, 1878, pp. 102—105 și *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien u. Teschen, 1883, p. 226: „Wann kamen die Rumänen dazu das „Uebel“, „Böse“ mittelst des ungrischen *hitlen* (ungläubig)... auszudrücken? Gewiss damals, als der Glaubenssatz: „Sola fides salvificat“ (nur der Glaube macht selig) das Schiboleth war, also zur Zeit der Hussiten und der Reformation. Damals war der Ungläubige

¹ Vezi G. Timuș Piteșteanu, *Tetraevanghelul diaconului Coresi*, București, 1889, p. 10; Pușcariu—Procopovici, *o. c.*, p. 56¹.

² „Și nu ne duce noi în ispită ce ne izbăvește noi de hitlénul“, v. G. Timuș Piteșteanu, *o. c.*, p. 144 și Pușcariu—Procopovici, *l. c.* Evanghelia de la Luca arată și alte deosebiri față de cea de la Mateiu.

³ Cf. „Nu ne duce noi în năpasti... ce să ne izbăvescă noi de game[r]i] hicléne“, ap. Hasdeu, *l. c.*, p. 125.

⁴ f. 122 r°, v. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi*, București, 1914, p. 229.

wirklich der Böse, und der Unglaube das grösste Uebel. Dieses Wort konnte nur in der Moldau und in Siebenbürgen durch die Berührung mit ungrischen Hussiten oder Reformirten in die rumänische Sprache gelangen, und es hat sich in derselben sogar mit der ungrischen Ableitungssilbe *ség* eingebürgert. Denn von *hitlen* (ungläubig) wird im Ungrischen *hittenség* (Unglaube, Ungläubigkeit), welches im Rumänischen als *viclesug* (Bosheit, Schlechtigkeit) wiedererscheint“.

E cunoscut acum că înainte de 1560–61 când s'a tipărit Tetraevanghelul lui Coresi și mai ales înainte de 1544, data tipăririi Catehismului luteran, influența ungurească s'a putut manifesta în reforma bisericească în genere și în tendențe de a reformă și biserica românească numai pe cale husită. Biserica calvină ungurească își ia începutul abia în 1564, când Ungurii se despărțiră de Sași în urma hotărârii luate în dieta de la Turda. Numai după această dată încep și Calvinii să traducă și să tipărească cărți bisericești pentru Români (cf. *Tâlcul evangheliilor* și *Molitvenicul* lui Coresi de la 1564, *Psaltirea* lui Pavel Tordași de la 1570, *Paliia* de la Orăștie din 1582 etc.).

Hitlean a intrat însă în românește în secolul XV nu numai prin biserică, ci și pe cale politico-militară și socială, dar cu înțelesul de „perfidus“¹. Și cu toate că a prins rădăcini, iar mai târziu a ajuns să se întrebuițeze numai în acest înțeles, în textele noastre bisericești vechi el continuă să aibă încă câtăva vreme înțelesul de „necredincios“, „rău“, „satana“, „diavolul“ al celei dintâiu traduceri. Astfel, ca să cităm câteva exemple, găsim: *d[ʃ]hulu hiclenu* Cod. Vor. 5/8-9; *d[ʃ]hurile celiã hiclãnele*, ibidem, 4/2; *cine se apropie necuraților draci, duhure hitlene sântu*, Coresi, *Evangheliar*, 17/15; *hiclenu în (= „îi“) dracul ce cu h[ic]linsigul său cădzu din ceriu... hiclenu lu vrăjmașulu* (bis), Cod. Sturdz. ap. Hasdeu, *Cuv. den bătr.* II, 125 ș. a.

Bănuiala lui Hasdeu, precizată în chipul arătat mai sus de Sbiera, s'a dovedit întemeiată. Cum a arătat Andreiu Bârseanu, regretatul fost prezident al „Astrei“ din Sibiu, în o comunicare făcută la Academia Română la 11 Noemvrie 1921 asupra unei vechi tipărituri, aflate într'un volum (păstrat acum în biblioteca

¹ Vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, v. I (1413-1503), București 1905, p. 395. unde se citează acest cuvânt din documente slavo-române din anii 1462-3, 1479 și 1480.

Academiei Române), împreună cu alte scrieri, slavonești și românești, cu prilejul adunării generale a „Asociațiunii“ ținute în Sighetul-Marmației în luna August a aceluiași an, în adevăr s'a tipărit și a două ediție a Catehismului luteran. Dar iată ce ne relatează în scurt însuși descoperitorul: „Cele 11 foi tipărite, legate împreună la sfârșitul volumului despre care e vorba, cuprind originalul „Întrebării creștinești“ copiate în a. 1607 de preotul Grigorie din Măhaciu și date la iveală de răposatul B. P. Hasdeu în vol. II din „Cuvente den bătrâni“. Norocul a făcut, că, pe lângă textul Catehismului, care poartă urme vădite de influența luterană — tocmai apăruse în a. 1548 în Brașov Catechismul cel mic al] lui Luther în tipografia lui I. Honterus — să se pătreze 3 pagini din prefața cărțuliei, din care se vede, că ea „s'a scos pre limba rumânească cu știrea Măriei lu Crai și cu știrea episcopului Savei Țărăiei ungurești“, și a fost închinată „Sfinției Sale Arhiereu i Mitropolit Efrem“... „Craiul n'a putut fi altul, decât Ioan Sigismund Zápolya; Sava, episcopul ortodox al Geoagiului, recunoscut din nou de acesta în 1562; iară Efrem, Mitropolitul Ungro-Vlahiei între anii 1558 și 1566, în care răs-timp, afară de dânsul, au mai păstorit scurtă vreme biserica Țării Românești încă alți doi Arhieri. Tot din prefață se poate constată, că micul Catechism face parte din primele tipărituri coresiane, dat fiind la lumină în Brașov prin mijlocul veacului XVI-lea (Hasdeu îl dată din 1560) se confirmă, ceea ce nu exclude, ca acest Catechism să fi fost o reproducere a primei tipărituri românești, de care se face amintire în socotelile Sibiiului din a. 1544“¹.

Întru cât s'ar dovedi cu siguranță că textul ediției a doua a Catehismului luteran a fost identic cu al celei dintâiu, traducătorul sas care știa bine românește, și poate și ungurește, a putut fi în adevăr Philippus Pictor.

Dar întregirile noastre nu se opresc aici. Iarăși norocul și bunăvoința D-lui I. Martian ne-a dat în mână încă un manuscris, cum se poate dovedi din filigranele de hârtie, din jum. I a sec. XVII², în care s'a mai păstrat o copie a Cate-

¹ *Transilvania*, LII, Sibiiu 1921, No. 10-12, p. 900-901.

² Între altele găsim un cerb, apoi un scut cu o cruce de-asupra, în partea superioară a scutului literele **I H S**, iar în cea de desupt un corn de vânătoare. Filigrana din urmă are o formă pe care în colecția lui Remény, *Signa interna chartarum saeculo XIV., XV., XVI., XVII. et XVIII.*

hismului luteran pe ff. 1-12, de astă dată cu *scriptio continua* și rotacism.

În întrebuițarea rotacismului copistul nostru este mai puțin consecvent decât popa Grigore din Măhațiu în „silința de a păstră intacte ortografia și fonetica textului copiat” — „nicăiri nu figurează **S**, numai **z**, și nicăiri *n* între vocale nu trece în *r*, afară numai de cuvântul **ннмерилѣ** = *nimerilē*, care putea să fi fost scris așa și în prototip, căci se întrebuițează și pe aiuri între Români” —, deși „în propria adnotațiune”, pusă la sfârșit, „unde nu copiază pe nimeni, Măhăceanul nostru revine la dialect scriind **чирн** = cine”¹.

Pricina este că el e mai puțin atent nu numai când e vorba de rotacizarea textului pe care îl avea înainte, ci și de copiere, iar urmarea e că găsim forme ca: *vecirului* (f. 5 v°, r. 5) alături de *vecinului* (f. 5 v°, r. 8); contaminarea ortografică *vereni* în loc de *veni* (f. 1 r°, r. 12-13); *creșterește* (= „creștiresți”, f. 1 r°, r. 12-13) alături de *creștenū* f. 2 r°, r. 7-8 și 11, *creștinū* f. 2 r°, r. 10 și 2 v°, r. 14 și de contaminarea ortografică *creșteinū* f. 2 r°, r. 13 ș. a.²

Restul manuscrisului, pe care-l vom descrie și studia altădată, chiar și cele trei rugăciuni principale scoase din Catehism și puse imediat după el cu o molitivă introductivă obișnuită în biserica ortodoxă, sânt scrise fără rotacism.

Pe ff. 1 r°, r. 1 — 2 r°, r. 6 ni se păstrează sfârșitul prefeței din care se vede clar legătura cu cărțile coresiane care au epiloguri sau prefețe aproape identice: „5 cuvente cu înțelesu bore (= „burē”) și de|repte. decât i | 10. mi|e] de cuvente | [ne]-înțelēse în limba | striinā după acē|ta vā rugāmū to|ți s|î|n|t|î| pirin|ți (sic, = „părinți”) ore vlādici | oare episc|o|p|z oalre popi. |tr | a câ|rara (sic, = „cărora”) mārā va velreni (sic). acēstē

in Transilvania olim obuiarum (din Biblioteca Universității și a Muzeului național ardelean din Cluj), o găsim o singură dată în un document de la 1642; înainte și după această dată marca își schimbă forma și i se adaugă și alte litere. În forma d- la 1642 o mai găsim în un manuscris care e proprietatea liceului grăniceresc din Năsăud și de care ne vom ocupa altă dată.

¹ Hasdeu, *l. c.*, p. 96-7.

² Dintrre celelalte particularități grafice ale copistului nostru, care are numeroase greșeli, relevăm întrebuițarea consecventă a lui **S** în locul lui **z**, o preferință foarte pronunțată pentru **z**, nu numai în locul lui **n**, ci și al lui **k** (= *ŭ* și *ă*) și **z** (= *ă*), precum și pentru **o** în locul lui **ov** sau **s** și **oa**,

că|r|r|ți (sic) creșterește (= „creștirea”) | mainte să ceté||scă
necitindū | să nu ġudece ni|ce să greșcā (sic) | rău. că nu-i
într-î|nūsele alte nemi|că. ce numai cé|u] propoveduit sf|î|n|ț|î
părinți. și | se ne închirāmū. și | se cinstimū și se | dāruimū. Pre
no|mele tatālui | și fiilui și | d|u|h|u]ui sf|â|n|tū și || crēdemū că
ca (sic. = «va») fi cu blagoslo|venie sf|î|n|ț|î | lu l|s|u]s H|r|isto]s
mântui|tor|îul nostru a|minū». — Urmează apoi „Întreba|r|é crește-
nēscā. Întrebare. Creștinū este (= „ești”). Răspu|nsū. creștinū...»
ș. a. m. d.

Copia noastră s'a făcut după un exemplar necomplet, cum
dovedește între altele lacuna de pe f. 7 v⁰, r. 6 unde găsim:
„darā pren care vomū șū. Is. Hs.“ Între „vomū“ și „șū. Is. Hs.“
trebuie să se întregească un text de aproape 3 foi din Cod.
Sturdz. (p. 203—208, v. Hasdeu. *Cuv. den bătr.* II, p. 102—104:
vomū [ispāsî... ce-u învățatū însu]șū l|s|u]s. H|r|isto]s.“). Apoi
copistul nostru își permite unele modificări. Astfel, afară de scoa-
terea amintită a rugăciunilor principale din care (d. p. din
„Tatăl nostru”) dă numai începutul, pe f. 2 v⁰, r. 4—7 în loc de
„crede ertăciunē păcatelor“ scrie: „Să va acela omū cire crēde
în H|r|isto]ss (sic) er'tai-se-vor. păcatelorū“ (sic), unde încercarea
de a adăuga e evidentă din însăși greșala din cuvântul din urmă.

Mai interesante sânt însă cele două adausuri făcute în „Cele
10 porunci“, căci ne arată lipsa de pregătire dogmatică (dog-
mele adecă nu pot admite astfel de schimbări) și inclinațiile
bogomilice ale copistului. După „a doao no|mele dom'nului |
domnedzāului tă|u în harū să nu-lū | ġai. prin gura ta | că nevi-
|no]vatū. nu | veri fi“ (f. 4 v⁰, r. 8—14) adăuge: «și vere|r|é să
cinūstești că ġaste rāstign|itolū domnoloi. | lui l|s|u]s H|r|isto]s“
(f. 4 v⁰, r. 14 — f. 5 v⁰ r. 4), iar după „a trefa. | sārbe|[dzā] dume-
reca.|" (f. 5 r⁰ 4—5) pune: „și praznicele. cēlġa dumnēdzeeștile“.

Comparația celor două texte ne ajută să facem îndreptări
atât în unul, cât și în cellalt, dar aceasta, cred, n'are rost să se
facă fără a se aveâ în vedere și originalul care încă nu s'a re-

tipărit după singurul exemplar menționat mai sus și păstrat în Biblioteca Academiei Române, lucru care e de dorit să se facă cât mai curând¹.

N. Drăganu.

Etimologii.

aceră.

Verbul *aceră*, tradus de Anonimul din Caransebeș prin „expectare”, se găsește cu acest înțeles și la Coresi, pe când în Muscel are sensul mai nou de „a atârna, a stărmoci pe lângă cineva” (*Dicț. Acad.* cf. errata!). Cuvântul acesta ar putea fi un împrumut foarte vechiu din alb. *Κελον*, care are și înțelesul de „gebe acht” (G. Meyer, *Alb. Wb.* 225), întocmai ca azi în Banat:

¹ Publicându-se textul acestuia s'ar putea stabili definitiv dacă cele 12 foi tipărite dintr-o *Pravilă românească* fac parte în adevăr din tipări- turile lui Coresi cum bănuiește Bârseanu. *l. c.*, trimițând la Cipariu, *Crestomatie* sau *Analecte literare*, Blaj, 1858, p. XIX, D și XX, D, care vorbind aici de epilogul «ros de șoareci» al Tâlcului Evangheliilor de la 1564¹ afirmă că *Pra* din „Dereptu acéia amă scosă [de amă tipărită] treteevanghe- lul. și pra. . .” trebuie întregit în «Pra[vila rumânește]» ori avem de a face cu câteva foi din o *Pravilă* tipărită mai târziu, d. p. din cea de la Go- vora din 1640. Este știut că mai târziu Cipariu (*Principiu de limbă și scrip- tură*, Blaj, 1860 p. 104 și *Archiv pentru filologie și istorie*, Blaj, 1867, p. 89) și-a schimbat părerea relativ la coniectura *Pra[vila]*, admitând *Pra[xiul]*. Descoperindu-se apoi în adevăr un *Praxiu* sau *Apostol românesc* tipărit de Coresi, ipoteza despre existența unei *Pravile* coresiene a fost abandonată. Ea revine acum din nou în discuție.

S'ar putea face apoi o interesantă comparație de texte pentru a se stabili prototipul redacției românești a *Legendei Duminicii* publicată de Hasdeu. *Cuv. den bătr.* II. p. 43—55. Hasdeu, *ibid.*, p. 31 o consideră de o redacțiune sau o traducere făcută de însuși popa Grigore și credeă că acesta „în orice caz aveă dinainte-i un text oarecare paleo-slavic, căci din totalitatea lucrărilor Sale se vede că el nu știa grecește”, dar cel ce scrie aceste rânduri ar arătat din deosebite greșeli de copiere (*Codicile Todorescu și Martian*, p. 74—5) că popa Grigore n'a făcut în adevăr altă muncă decât cea de copist. Această părere a fost admisă și de Pascu o. c. p. 113—4.

Tot așa contribuții interesante ar putea să ne dea și varianta necu- noscută a *Pouceniei* sau *Învățăturii întru cinstita și marea Duminică a Paștilor* despre care (o. c. p. 17—20) arătam că a fost foarte populară și ni s'a păstrat până acum în mai multe redacții, apoi (p. 67—68 și 80—88) că deși în redacția Codicelui Todorescu și cea păstrată în Cazania de la 1581 a lui Coresi avem de a face cu același text, nici unul nu e copie de pe cellalt, căci și la Coresi găsim greșeli de copiere evidente, ci probabil amândouă de pe un prototip comun care circulă în manuscris.

În sfârșit de bună seamă interesantă din punctul de vedere al limbii poate să fie și *Învățătura la Sfânta Precestanie*.